

*Сергій Миколайович МІЩУК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (м. Київ).*

*Галина Анатоліївна МІЩУК,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка (м. Житомир).*

ВОЛИНЬ У БІОГРАФІЇ І ТВОРЧОСТІ ПАВЛА ТУТКОВСЬКОГО (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті висвітлено волинський період життєвого та творчого шляху природознавця, основоположника української геологічної та географічної шкіл Павла Аполлоновича Тутковського (1858–1930). Увагу зосереджено на тому, що детальне вивчення Волині було основою для його наукових досліджень. Зокрема, висвітлена його активна участь в роботі Товариства дослідників Волині.

Ключові слова: Тутковський Павло Аполлонович, природознавець, геолог, географ, Волинь, Полісся, Товариство дослідників Волині.

The Volyn period of life and career of the naturalist, founder of geological and geographical Ukrainian schools Tutkovsky Pavel (1858–1930) have been covered in the article. The article has been focused on the fact that a detailed study of Volyn was the basis for his research. In particular, the active participation of Tutkovsky in the Society of Volyn was highlighted.

Keywords: Tutkovsky Pavel Apollonovich, naturalist, geologist, geographer, Volyn, Polissia, Volyn Society researchers.

В статье освещены волинский период жизненного и творческого пути естествоиспытателя, основоположника украинской геологической и географической школ Павла Аполлоновича Тутковского (1858–1930). Внимание сосредоточено на детальном изучении Волини Тутковским, которое было основой для его научных исследований. В частности, освещено его активное участие в работе Общества Волини.

Ключевые слова: Тутковский Павел Аполлонович, естествоиспытатель, геолог, географ, Волынь, Полесье, Общество исследователей Волыни.

Сучасний суспільно-політичний і культурний розвиток, стрімке зростання біографічних досліджень в Україні привертає увагу до постатей вітчизняної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Характерною ознакою новітньої доби є нагальна потреба у висвітленні життєвого та творчого шляху людей, які творили й утверджували українську науку, культуру, національну свідомість і наукова спадщина яких має надзвичайне значення для сьогодення.

Українська наука представлена багатьма славетними посталями. Особливе місце серед них належить Павлу Аполлоновичу Тутковському (1858–1930), ідеї якого справили потужний творчий вплив на розвиток вітчизняної та світової геологічної та географічної науки. У його роботах сформульовані теоретичні та методологічні підходи, що не втратили свого значення й сьогодні та дають змогу сучасним дослідникам концептуально вибудовувати зміст сучасної науки.

Життя та наукова діяльність Павла Аполлоновича Тутковського досить широко висвітлені у вітчизняній науці та знайшли відображення у працях В. І. Онопрієнка [10], М. Ю. Костриці [6; 7], Т. Андреевої [2], М. Палієнко [11], В. Т. Петрикової [12] та ін. Водночас волинський період діяльності достойника розкритий досить частково, без зв'язку з регіональною історією та краєзнавством. Відтак метою нашої статті є шляхом систематизації й аналізу наявного джерельного матеріалу реконструювати цілісну картину волинського періоду життєдіяльності ученого, якому в силу обставин судилося саме тут в повній мірі зреалізувати свій талант науковця та дослідника.

Народився майбутній учений на Поділлі 17 лютого (1 березня) 1858 р. у містечку Липовець Київської губернії (нині — Вінницька обл.). Усе свідоме життя П. А. Тутковський пов'язав із Волинню, Поліссям. Цьому сприяли й певні сімейні обставини. Батько, Аполлон Лукич, після закінчення юридичного факультету Київського університету тривалий час працював у судових установах Житомира,

Староконстантинова та Полонного. Родина Тутковських була дружньою та високоосвіченою. Завдячуючи зусиллям батька та матері, Юлії Антонівни, діти отримали достойну домашню освіту, що стала підґрунтям для їх подальшого навчання. Так Павло, оминувши підготовчий і два основних, одразу вступив до третього класу 1-ї Житомирської чоловічої гімназії, де вже навчався його старший брат — Микола. Вступивши згодом на фізико-математичний факультет Київського університету, цей обдарований юнак доволі швидко опинився на юридичному, а завершив освіту вже у Петербурзькій консерваторії. У майбутньому Микола Тутковський — відомий київський музикант і композитор. Їхня сестра Софія також отримала освіту в Житомирі та у подальшому присвятила себе педагогічній діяльності.

Натомість Павло, попри явну непересічність своєї натури, почувався в гімназії не надто добре. В автобіографії вчений згадував: «Это было время, когда только что вводился в России классицизм в гимназиях, и той провинциальной гимназией он был доведен до чересчур преувеличенных размеров. На изучение греческого и латинского языков тратилось почти все время, а естественных наук в программе совсем не было. При изучении классических авторов совсем не обращалось внимание на содержание их сочинений, а все внимание было сконцентрировано исключительно на грамматических формах; в старших классах учащихся заставляли переводить непосредственно с греческого языка на латинский и наоборот. Такое мертвое обучение вызывало у меня молчаливый протест, и уже с пятого класса я начал увлекаться самостоятельным изучением естественных наук, в которых не было мертвого догматизма и все выводы были научно обоснованы; в книгах по естествознанию меня привлекло также материалистическое мировоззрение и отсутствие мистицизма. Одновременно я увлекался также ознакомлением вне официальных учебников с лучшими работами в области исторических и социальных наук, а именно с трудами Дрепера, Бокля, Э. Телора, Герберта Спенсера, Писарева, Чернышевского, Лаврова («Хитрая механика», журнал «Вперед») и многих других авторов. Это чтение было несистематическим и без какого-либо руководства; но из него у меня понемногу возникало негативное отно-

шение к ретроградным взглядами стремление к выработке в себе погрессивных и материалистических убеждений. «Начальство» гимназии подозревало, что я читаю запрещенную для учащихся литературу, и не считалось с тем, что все время был первым учеником в своем классе, относилось ко мне очень неприязненно, а после окончания курса гимназии представило в университет отрицательную характеристику» [1, с. 5–6]. Аналіз журналу Житомирської гімназії за 1876/1877 навчальний рік засвідчує, що П. А. Тутковський мав середній (із п'яти можливих) бал — 3,9. Вивчаючи самостійно природничі дисципліни, він отримує наступні оцінки: з російської мови — 4, логіки — 3, латинської мови — 4, грецької — 4, математики — 4, фізики та географії — 4, історії — 4 тощо. Як наслідок у 1877 р. закінчує навчання зі срібною медаллю [4].

Після закінчення гімназії П. А. Тутковський був прийнятий на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету. Павло Аполлонович взяв участь у студентських хвилюваннях, за що був виключений із вузу та рік мав вимушені «канікули» у Житомирі. По тому продовжив навчання, яке успішно завершив у 1882 р.

На першому курсі університету П. А. Тутковський одружився на Олені Дмитрівні Багалей, сироті, яка взяла прізвище свого хрещеного батька — відомого українського історика, професора Д. І. Багалєя. Молода сім'я не мала засобів до існування, тому Павло Тутковський постійно підробляв, займаючись репетиторством за прикладом старшого брата Миколи, котрий, теж не маючи допомоги від батьків, у студентські роки робив те саме. Та попри життєві труднощі, П. А. Тутковський натхненно навчався, багато працював в університетських лабораторіях та невтомно їздив зі своїм учителем К. М. Феофілактовим на геологічні екскурсії в околиці Києва, поступово набуваючи навиків дослідника.

Слід наголосити, що наставник П. А. Тутковського Костянтин Матвійович Феофілактов був людиною непересячною, родоначальником київської школи геологів. Він із срібною медаллю закінчив фізико-математичний факультет Головного педагогічного інституту в Петербурзі, пройшов ґрунтовну підготовку у провідних фахівців у Західній

Європі, а тож ознайомився з особливостями геології ряду країн. Із 1845 р. працював у Київському університеті. Спершу на посаді ад'юнкта по кафедрі мінералогії, а після захисту в 1851 р. докторської дисертації «Про кристалічні породи губерній Київської, Волинської і Подільської» екстраординарним (1852 р.) та ординарним (1853 р.) професором по кафедрі мінералогії та геогнозії. Багато років він був деканом фізико-математичного факультету і декілька років ректором Київського університету.

Також К. М. Феофілактов значну увагу приділяв розширенню мінералогічного кабінету, щорічно поповнюючи його особистими зібраннями мінералів. Вчений ініціював дослідження проблем четвертинної геології на теренах України, давав авторитетні рекомендації щодо розробки корисних копалин, буріння свердловин і забезпечення водою міст. Він завершив і видав геологічну карту Київської губернії, а також напрочуд детальну карту Києва (1874 р.). Як і багато сучасних йому геологів, також проводив археологічні розкопки (зазвичай в околицях Києва). Також К. М. Феофілактов займався пошуками покладів кам'яного вугілля в Київській губернії та залізної руди і будівельних матеріалів на Поліссі.

Цікавість до цих питань наставник привив і П. А. Тутковському, який по закінченні університету працює в університетській технічній лабораторії, де проводить низку хімічних аналізів, зокрема робить перший аналіз полошковського каоліна. У 1883 р. за рекомендацією К. М. Феофілактова фізико-математичний факультет обирає Павла Аполлоновича степендіантом для підготовки до професури на кафедрі мінералогії та геології. За рік П. А. Тутковський обіймає посаду консерватора (хранителя) мінералогічного та геологічного кабінетів, яку саме звільнили. Одночасно він допомагає К. М. Феофілактову проводити практичні зняття зі студентами, що сприяло набуттю ним педагогічного досвіду. Тоді само (1883 р.) П. А. Тутковський стає членом Київського товариства дослідників природи, що дає йому можливість проводити польові геологічні роботи.

У 1884–1904 рр. Павло Аполлонович за дорученням товариства здійснив низку наукових екскурсій Україною, зокрема у Волинській губернії. Так, у 1896 р. він досліджував

район Луцька, який, як він вважав, був найменше досліджений у геологічному відношенні. За результатами цієї експедиції 26 жовтня 1896 р. П. А. Тутковський робить доповідь на засіданні Київського товариства дослідників природи. Влітку 1899 р. він знову проводить дослідження у Луцькому та Володимир-Волинському повітах, а в 1900 р. — на півночі Волинської та Мінської губерній. Дослідник зосереджується на вивченні геологічної будови, рельєфу, підземних вод, населених пунктів та ін. Волинського краю. Згодом з'являються його ґрунтовні праці: «К геологи Луцького уезда Волинской губернии» (1897), «О лессе Луцького уезда» (1899), «Полесские «окна» (1899), «Озеро Свитязь и народне предания о нем» (1901) та ін.

У праці «Полесские «окна» (1899) П. А. Тутковський подає топографічну карту Луцького повіту Волинської губернії. Описує походження назви «оконських» джерел, особливості рельєфу, походження та характер вод, причини утворення та їхнє значення в гідрології Волині. Особливо зацікавило ученого унікальне озеро Світязь на Волині. Воно настільки його полонило, що він провів докладне лімнологічне дослідження. Від місцевого населення П. А. Тутковський зібрав, а згодом опублікував дев'ять переказів про озеро Світязь, зокрема — легенду про походження озера, про сома, про гроші, про скарб водяника та ін.

В університеті Павло Аполлонович працював до 1896 р., потім за сумісництвом викладав в учбових закладах Києва, а з 1899 р. став штатним викладачем природничих наук Київського кадетського корпусу. Ця посада забезпечила його безкоштовним житлом і стабільною платнею, але обмежила заняття науковими дослідженнями, які він не міг припинити.

У 1900–1906 рр. за завданням Геологічного комітету вчений проводить спочатку геологічні зйомки вздовж залізниці Київ-Ковель, а потім 16-го листа карти Європейської Росії. Це була величезна, майже зовсім не досліджена територія північно-західної України. З корисних копалин на цій території знаходилися будівельний камінь, каолін, крейда, глини, торф і болотна залізна руда. У своїх працях цього періоду П. А. Тутковський окреслює низку проблем, що згодом будуть розв'язані ним під час роботи в Товаристві до-

слідників Волині, Київському університеті та Українській академії наук. Загалом ця робота мала важливе значення для формування Павла Аполлоновича як геолога широкого профілю [1, с. 7].

У 1904 р. П. А. Тутковський прийняв пропозицію попечителя Київського учбового округу та був призначений інспектором народних училищ Луцького повіту Волинської губернії. На цій посаді він порушує питання про розширення Луцького двокласного училища та підвищення заробітної плати вчителям. Із метою працевлаштування бідноти Павло Аполлонович пропонував відкрити при училищі вечірні курси рукоділля.

Саме тут, проживаючи у Луцьку, вчений мав можливість бути ближчим до природи, особливо в влітку, здійснювати наукові дослідження. В автобіографії П. А. Тутковський зазначає, що з обмеженими засобами по три з половиною місяці не обідав і харчуватися лише чорним хлібом і чаєм. Проте наукова робота і можливість спостерігати цікаві явища та об'єкти настільки захоплювали, що думки про їжу відпадали. Ця тяжка праця впродовж довгих років згадується ним не як неприємність, а як насолода. На основі зібраних на Волині матеріалів П. А. Тутковський згодом друкує низку праць із геології, фізичної географії тощо.

Цікавила вченого також історія Волині. У листах до М. Ф. Біляшівського він пропонує придбати для Музею в Києві археологічні знахідки (кам'яного віку та нумізматичні), знайдені у Луцькому повіті, повідомляє про наявність тут великих старих бібліотек, що містять, переважно, видання XVII–XVIII ст. (ІР НБУВ, ф. XXXI, 1919–1920).

Водночас із польовими дослідженнями у 1896–1907 рр. Павло Аполлонович збирав і вивчав літературу про Полісся, працював у бібліотеках Київського університету, Музею барона Ф. Р. Штейнгеля, Київського кадетського корпусу, Луцького училища та ін. Результатом цієї великої роботи стала праця «Бібліографічний огляд по геології і фізичній географії Центрального и Південного Полісся» (765 позицій у хронологічному порядку). Автор узагальнив як російську, так і закордонну літературу до 1908 р. і вважав, що ця праця буде корисною для майбутніх дослідників краю (ІР НБУВ, Ф. 71, 1039).

У 1909 р. П. А. Тутковського призначили директором народних училищ Волинської губернії і вся родина переїхала до Житомира. Не зважаючи на значну завантаженість на роботі, Павло Аполлонович отримав можливість багато подорожувати Волиню та проводити наукові дослідження. У Житомирі він залишив по собі добрий слід як видатний науковець і краєзнавець. Зокрема помітний слід у науковій біографії П. А. Тутковського залишила участь у роботі Товариства дослідників Волині, що виникло завдячуючи значній організаційній роботі волинської інтелігенції у другій половині 90-х рр. XIX ст.

У травні 1896 р. у губернській газеті «Волинь» було опубліковане «Письмо к волинской интеллигенции» з ідеєю створення товариства. Автором його був М. І. Коробка, фольклорист і літературознавець, випускник 1-ї Житомирської гімназії, котрий навчався в Київському та Петербурзькому університетах. У листі він зазначав: «Волинь в усіх відношеннях є багатою скарбницею, з якої наука може черпати без кінця найрізноманітніші дані. Бажано було б, щоб культурні елементи нашої громадськості, ті, котрі становлять справжню інтелігенцію краю, подбали про його вивчення і тим самим виконали свій обов'язок... Мені здається цілком можливим об'єднання культурних елементів краю на ґрунті наукового товариства дослідників. Саме товариство повинно бути з широкою програмою, що охоплює як природничо-історичне, так і археологічне й етнографічне вивчення Волині...» [5]. Лист М. І. Коробки викликав жваву полеміку та підтримку. У червні цього самого року відомий дослідник Волині, археолог С. С. Гамченко [3] та випускник 1-ї Житомирської гімназії, бібліограф А. І. Лещенко [9] на шпальтах газети «Волинь» гаряче підтримують ідею створення Товариства дослідників Волині. У стислі строки зібрали організаційну групу, розробили проект статуту Товариства та розіслали його відомим ученим і громадським діячам для ознайомлення: В. Б. Антоновичу, М. Ф. Біляшівському, І. М. Каманіну, В. Г. Короленку, Г. О. Мачтету, І. М. де-Шодуару та ін.

Варто зазначити, що певний поштовх до позитивного вирішення справи дав XI Археологічний з'їзд, що відбувався 1–20 серпня 1899 р. у Києві, та на якому були експоновані

старожитності Волині. У квітні 1900 р. Статут Товариства дослідників Волині був затверджений міністерством освіти. Перше організаційне засідання відбулося 2 грудня 1900 р. у приміщенні Російської публічної бібліотеки. Почесним головою товариства та головою Ради було обрано Волинського губернатора І. Я. Дудін-Борковського, віце-головою — директора Маріїнської жіночої гімназії В. С. Ногайського, секретарем Ради — секретаря Волинського губернського статистичного комітету І. І. Леонтьєв. Товариство складалося з чотирьох секцій: природничої, етнографічної, економічної та історичної. Головою природничої секції обрали Р. Й. Собкевича, етнографічну очолив Є. І. Щербицький, найбільшу за чисельністю (45 чол.) економічну — Я. В. Яроцький, а історичну — М. М. Трипольський.

Поступово Товариство активізувало діяльність і чисельно зростало. За дев'ять років (1909 р.) воно нараховувало 82 дійсних члена та почало регулярно друкувати свої праці. Практично в кожному томі вміщує свій доробок П. А. Тутковський. Відтак у 1909 р. його обирають почесним членом, а 1910 р. — віце-головою Товариства.

Діяльність Павла Аполлоновича на цій посаді була багатогранною та корисною [8, с. 57–60]. Так, на засіданні Товариства 15 лютого 1901 р. було прийнято рішення взяти під свою опіку музей, заснований у жовтні 1865 р., — один із найстаріших в Україні. Всі ці роки він містився у флігелі губернаторського будинку, а в 1897 р. переїхав до новозбудованого приміщення Російської публічної бібліотеки на Жандармській вулиці, що дало змогу розширити музейні площі, створити нові відділи та експозиції. У 1909 р. музей відкрили для відвідувачів, а у 1913 р. міністерством освіти затверджений його Статут. Число експонатів у музеї постійно збільшувалося: у 1911 р. їх нараховувалося 2839 одиниць, а у 1914 — 8292, переважна більшість котрих була зібрана дослідниками і колекціонерами [8, с. 66]. Зокрема П. А. Тутковський передав до музею декілька колекцій гірських порід, мінералів, ґрунтів, а також колекції фотознімків, геологічних карт, монет, велику кількість книг. За його клопотанням і згідно з дозволом губернатора О. П. Кутайсова у 1911 р. музей отримав нові приміщення в «Будиноку працелюбства», що стояв на розі вулиць

Гоголівської та Хлібної. Внесок П. А. Тутковського у розвиток Музею був згодом відзначений: 23 червня 1930 р. на засіданні Президії Волинського окружного виконавчого комітету було вирішено назвати Волинський науково-дослідний музей іменем академіка П. А. Тутковського.

Одночасно із заснуванням Товариства дослідників Волині формувалася й бібліотека, діяльність котрої визначалася Статутом Товариства. Формування фондів бібліотеки здійснювалося за рахунок дарів її засновників, академічних і культурних установ, окремих осіб, обміну виданнями, а також шляхом придбанням літератури. Станом на 1 січня 1914 р. фонд налічував 2 429 томів.

Перебуваючи у Житомирі, Павло Аполлонович щорічно мандрував Волинським Поліссям і вивчав його неповторну природу. Він не обмежувався суто професійними інтересами, а, зупиняючись у містечках і селах, спілкувався з людьми, цікавився їхнім побутом, легендами тощо.

П. А. Тутковський велику увагу надавав вивченню джерел наукових досліджень. Усі його праці мають ретельно сформовані списки літератури з предмету дослідження. Характерною особливістю бібліографічних додатків до праць П. А. Тутковського є вичерпний добір друкованих матеріалів за темою дослідження українською та іноземними мовами. Він включав до бібліографічних списків як ті документи, що використовував, так і всю літературу, виявлену в процесі пошукової роботи. Учений прагнув висвітлити історико-еволюційний шлях дослідження окремих природних об'єктів Волинського краю в документальних джерелах.

На основі щорічних експедицій і зібраного наукового матеріалу П. А. Тутковський готував доповіді для Товариства дослідників Волині. Зокрема, у 1910 р. він двічі доповідав на засіданні природничої секції та один раз на загальних зборах. Остання доповідь супроводжувалася демонстрацією креслень і діаграм. Тоді само П. А. Тутковський здійснив екскурсію в Овруцький повіт Волинської губернії, де були знайдені поклади яшми та місця гранатів.

У 1913 р. П. А. Тутковський здійснив екскурсію в Новоград-Волинський і Рівненський повіти Волинської гу-

бернії і на засіданнях Товариства дослідників Волині прочитав серію доповідей.

У квітні 1913 р. П. А. Тутковський на засіданні природничої секції зробив доповідь про забезпечення водою м. Луцька. Основою доповіді був лист міському голові з практичними порадами щодо облаштування водогону в м. Луцьку. Цей лист і доповідь характеризують практичну направленість багатьох робіт ученого.

Павло Аполлонович намагався долучити до наукових досліджень талановиту молодь. При Товаристві дослідників Волині він заснував декілька премій (книжки і навчальні посібники), якими нагороджувалися найкращі молоді науковці, котрі відповідно до програми, розробленої П. А. Тутковським, найкраще виявили себе, збираючи та оформлюючи колекції місцевих мінералів і гірських порід.

Багатогранна наукова і творча діяльність П. А. Тутковського сприяла становленню та розвитку Товариства дослідників Волині, зміцненню його наукового авторитету та розширенню діапазону досліджень. Коли восени 1913 р. П. А. Тутковський від'їжджав до Києва, члени Товариства дослідників Волині на загальних зборах влаштували Павлу Аполлоновичу урочисті проводи, щиро дякуючи за сумлінну діяльність по вивченню Волині, а голова Товариства, губернатор М. В. Мельников вручив ученому пам'ятну адресу.

Згодом зв'язки П. А. Тутковського з Волинню не переривалися. Працюючи у Києві, Павло Аполлонович підтримував зв'язки з Товариством дослідників Волині, брав участь у його діяльності та робив доповіді на засіданнях. Також зі своїми учнями він брав участь у експедиціях на Волинь.

Павло Аполлонович Тутковський є однією з найяскравіших постатей вітчизняної науки кінця ХІХ — початку ХХ ст. Ми можемо з упевненістю сказати, що волинський період його діяльності став вагомим етапом в історії української науки та культури, зразком ревного служіння рідному краю.

1. Академік Павло Тутковський. 1858–1928 : Автобіографія [Текст] / Павло Тутковський. – К. : Вид-во Акад. наук, 1929. – 20 с.
2. Андреева Т. Діяльність П. А. Тутковського на Волині. На основі матеріалів з фонду Волинського краєзнавчого музею [Текст] / Т. Андреева // Волинський музей. Історія і сучасність. – Луцьк, 1999 – С. 30–32.
3. Гамченко С. Письмо в редакцию [Текст] / С. Гамченко // Волянсь. – 1896. – № 121, 4 июн. Дежавний архів Житомирської області, ф. 72, оп.1, спр. 426, арк. 20 зв. – 21.
4. Коробка Н. Письмо к волынской интеллигенции [Текст] / Н. Коробка // Волянсь. – 1896. – № 113, 25 мая.
5. Костриця М. Ю. П. А. Тутковський — видатний український дослідник Полісся [Текст] / М. Ю. Костриця // Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра : зб. наук. праць. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – С. 16–19.
6. Костриця М. Ю. Павло Тутковський — фундатор Волинської географічної краєзнавчої школи [Текст] / М.Ю. Костриця // Історія укр. географії. – 2008. – Вип.17. – С. 123–132.
7. Костриця М. Ю. Товариства дослідників Волині: історія, діяльність, постаті [Текст] / М. Ю. Костриця. – Житомир, 2001. – 360 с.; іл.
8. Лещенко А. К вопросу об Обществе исследователей Волини [Текст] / А. Лещенко // Волянсь. – 1896. – № 127, 11 июн.
9. Оноприенко В. И. Павел Аполлонович Тутковский: 1858–1930 [Текст] / В. И. Оноприенко. – М. : Наука, 1987. – 160 с., ил. – (Научно-биографическая литература).
10. Палієнко М. Тутковський Павло Аполлонович [Текст] / М. Палієнко // «Київська старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) – К, 2005. – С. 340–341.
11. Петрикова В. Т. Краєзнавча бібліографія в науковій діяльності академіка П. А. Тутковського [Текст] / В. Т. Петрикова // Урал в мініатюрі. – Житомир, 1996. – С. 214–216.

REFERENCES

1. *Akademik Pavlo Tutkovskiyi. 1858–1928: Avtobiohafia* [Academician Paul Tutkovsky. 1858-1928: The Autobiography]. (1929). Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk. [in Ukrainian].
2. Andreieva, T. (1999). *Diialnist P. A. Tutkovskoho na Volyni. Na osnovi materialiv z fondu Volynskoho kraieznavchoho muzeiu Volynskiyi muzei* [Activity P. A. Tutkovsky in Volyn. Based on materials from the Museum of Volyn Volyn Regional Museum]. In *Istoriia i suchasnist* [History and the modernity], (pp. 30–32). Lutsk. [in Ukrainian].
3. Gamchenko, S. (1896, June 4). *Pis'mo v redakciju* [Letter to the edition]. *Volyn'* [Volyn], 121 [in Russian].
4. Korobka, N. (1896). *Pis'mo k volynskoj intelligencii* [Letter to Volyn intelligentsia]. *Volyn'* [Volyn], 113. [in Russian].
5. Kostrytsia, M. Iu. (1998, May 25). *P. A. Tutkovskiyi — vydatnyi ukrainskyi doslidnyk Polissia* [P. A. Tutkovsky — a prominent

- researcher of Ukrainian Polissya]. In *Ukrainske Polissia: vchora, sohodni, zavtra* [Ukrainian Polissya: yesterday, today and tomorrow]. (pp. 16–19) – Lutsk: Nadstyr'ia [in Ukrainian].
6. Kostrytsia, M. Iu. (2008). *Pavlo Tutkovskiy — fundator Volynskoi heohrafichnoi kraieznavchoi shkoly* [Paul Tutkovsky — founder Volyn geographical regional studies school]. *Istoriia ukrainskoi heohrafi* [History of Ukrainian geography]. (Vol. 17, pp. 123–132). [in Ukrainian].
  7. Kostrytsia, M. Iu. (2001). *Tovarystva doslidnykiv Volyni: istoriia, diialnist, postati* [Society of Volyn: history, activity figures]. Zhytomyr. [in Ukrainian].
  8. Leshhenko, A. (1896). *K voprosu ob Obshestve issledovatelej Volyni* [On the question of the Society of Volyn Researchers Volyn]. *Volyn'* [Volyn], 127. [in Russian].
  9. Onoprienko, V. I. (1987, June 11). *Pavel Apollonovich Tutkovskij: 1858–1930* [Paul Apollonovich Tutkovsky: 1858–1930]. Moscow: Nauka. [in Russian].
  10. Paliienko, M. (2005). *Tutkovskiy Pavlo Apollonovych* [Tutkovsky Paul Apollonovich]. In «*Kyevskaia staryna*» u hromadskomu ta naukovomu zhytti Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [«Kiev Antiquity» in public and scientific life of Ukraine (the end of XIX – beginning of XX centuries)]. (Pp. 340–341). Kyiv. [in Ukrainian].
  11. Petrykova, V. T. (1996). *Kraieznavcha bibliohrafiia v naukovii diialnosti akademika P. A. Tutkovskoho* [Local studies bibliography in scientific activity academician P. A. Tutkovsky]. In *Ural v miniatiuri* [Ural in miniature]. (Pp. 214–216). Zhytomyr. [in Ukrainian].

Волинь в біографії і творчості Павла Тутковського (кінець XIX – початок XX ст.).

Мищук С. М., старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, кандидат історичних наук (Київ).

Мищук Г. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри всевітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2015. – Вип. 12. – С. 148–162.

Стрімке зростання біографічних досліджень в Україні та суспільний запит на переосмислення минулого привертають увагу до постатей вітчизняної науки кінця XIX – початку XX ст. У статті висвітлено волинський період життєвого та творчого шляху природознавця, основоположника української геологічної та географічної шкіл Павла Аполлоновича Тутковського (1858–1930). Увагу зосереджено на тому, що детальне вивчення Волині було основою

для його наукових досліджень. Зокрема, висвітлена його активна участь в роботі Товариства дослідників Волині, археологічні знахідки (кам'яного віку та нумізматичні) у Луцькому повіті, пошукова краєзнавча робота в архівах і бібліотеках.

Багато робіт ученого мали практичну направленість. Він надавав велику увагу вивченню джерел наукових досліджень. Характерною ознакою бібліографічних додатків до його праць є вичерпний добір друкованих матеріалів за темою дослідження українською та іноземними мовами, відображення всієї, виявленої в процесі пошукової роботи літератури, а не лише використаної в даній праці.

Ключові слова: Тутковський Павло Аполлонович, природознавець, геолог, географ, Волинь, Полісся, Товариство дослідників Волині.

Volyn in the biography and work of Paul Tutkovsky (late XIX – early XX centuries).

Mischuk S., Institute for Biographical Research V. Vernadskyi National Library of Ukraine, of science (history) (Kyiv).

Mischuk G., Ph., D., Associate Professor department the World History Zhitomir University of I. Franko (Zhitomir).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – К., 2015. – Vol. 12. – P. 148–162.

The rapid growth of biographical research in Ukraine and public request for reconsideration passed draw attention to the figures of the national science late XIX – early XX century. The Volyn period of life and career of the naturalist, founder of geological and geographical Ukrainian schools Tutkovsky Pavel(1858–1930) have been covered in the article. The article has been focused on the fact that a detailed study of Volyn was the basis for his research. In particular, the active participation of Tutkovsky in the Society of Volyn was highlighted. archeological findings (Stone Age and numismatic) in Lutsk county, search, local history work in archives and libraries.

Many of the scientist had practical direction. He attached great importance to the study of sources of research. A characteristic feature of bibliographic application to his work exhaustive selection of print materials on research Ukrainian and foreign languages, display all discovered during a search of the literature, not just the use of a given work.

Keywords: Tutkovsky Pavel Apollonovich, naturalist, geologist, geographer, Volyn, Polissia, Volyn Society researchers.

Волынь в биографии и творчестве Павла Тутковского (конец XIX – начало XX в.)

Мищук С. Н., ведущий научный сотрудник Института биографических исследований, доктор исторических наук (г. Киев).

Мищук Г. А., кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории Житомирского государственного университета имени Ивана Франка (Житомир)

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – К., 2015. – Вып. 12. – С. 148–162.

Стремительный рост биографических исследований в Украине и общественный запрос на переосмысление прошлого привлекают внимание к фигурам отечественной науки конца XIX – начала XX в. В статье освещены волынский период жизненного и творческого пути естествоиспытателя, основоположника украинской геологической и географической школ Павла Аполлоновича Тутковского (1858–1930). Внимание сосредоточено на детальном изучении Волыни Тутковским, которое было основой для его научных исследований. В частности, освещено его активное участие в работе Общества Волыни, археологические находки (каменного века и нумизматические) в Луцком уезде, поисковая краеведческая работа в архивах и библиотеках.

Многие работы ученого имели практическую направленность. Он уделял большое внимание изучению источников научных исследований. Характерным признаком библиографических приложений к его работам является исчерпывающий отбор печатных материалов по теме исследования на украинском и иностранных языках, отображение всей, выявленной в процессе поисковой работы литературы, а не только использованной в данной работе.

Ключевые слова: Тутковский Павел Аполлонович, естествоиспытатель, геолог, географ, Волынь, Полесье, Общество исследователей Волыни